

IZVORIMA PROTIV KONTROVERZI – SLUČAJ GOLOG OTOKA

Apstrakt: Historija socijalističke Jugoslavije puna je kontroverznih tema koje su zbog specifičnog pristupa istraživanju povijesti bile obrađivane na manjkav ili tendenciozan način. Dominantna ideologija toga doba i nemogućnost razmatranja raznih problema na jedan sveobuhvatan način dugo su stavljale temu Golog otoka izvan fokusa ozbiljne analize. Kako je sukob Tito – Staljin 1948. godine predstavljao jedan od legitimacijskih temelja socijalističke Jugoslavije, razumljivo je da je vrlo malo pažnje posvećeno drugoj strani 1948. godine. Iako je tema otvorena kroz književnost tijekom 1980-ih, nakon 1991. godine ona nije sustavno analizirana, a razloge treba tražiti ne samo u manjku interesa za ovakve teme, već i u nedostupnosti arhivskog gradiva, čime je sustavna debata o ovoj temi bila faktički nemoguća. Posljednjih desetak godina ovaj trend se promijenio te je otvaranjem dokumentacije u raznim arhivima na području bivše Jugoslavije omogućen napredak na ovoj temi. Ovaj rad prezentirat će čitav niz otkrića, iskustava i izazova na koje se nailazilo prilikom istraživanja dokumentacije, najčešće bivše tajne policije, o temi Golog otoka i sukoba Tito – Staljin. Kakve su politike pojedinih arhiva prema ovoj dokumentaciji, koliko su ti sami dokumenti plauzibilni, što zapravo skrivaju, a što otkrivaju, što govori njihov ideološki jezik, te koje su važne novine donijeli. Kao dopuna, bit će prezentirana iskustva oral history o Golom otoku, koja kao metoda čini neizostavnu dopunu istraživanju arhivske dokumentacije, ali čiji je proces (intervjuiranja) također sam po sebi biljeg vremena i ideologije. Sva ova metodološka iskustva trebala bi biti doprinos debati o trezvenom i što objektivnijem radu na kontroverznim temama našeg historijskog prostora.

Ključne riječi: Goli otok, logori, Jugoslavija, Tito, Informbiro, arhivi, Hrvatski državni arhiv, Arhiv Jugoslavije

Nakon kraja Drugog svjetskog rata i ratne pobjede jugoslavenskih komunista osnovana je (socijalistička) Jugoslavija modelirana prema uzorima iz Sovjetskog Saveza. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) kao hegemon vlasti vrlo brzo je započela sustavnu staljinizaciju zemlje u gotovo svim oblastima (politici, ekonomiji, kulturi, sportu i mnogim drugim sektorima). Može se zaključiti da je taj proces bio radikalniji nego u većini drugih zemalja koje su postale dio onoga što će se kasnije nazvati *Lagerom* (Čehoslovačka, Bugarska, Mađarska, Rumunjska, Poljska, Istočna Njemačka, Albanija).² Jugoslavija je slično nastupala u svojim vanjskopolitičkim akcijama, što je Zapad tumačio kao sovjetske inicijative, premda su jugoslavenski komunisti zapravo nastupali samostalno.³ Ju-

¹ Docent na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, martinprevisic@gmail.com

² Jeronim Perović, *The Tito – Stalin split: a reassessment in light of new evidence*, Journal of Cold War Studies 9, Massachusetts 2007, 37.

³ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita: informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom*

goslavenski lider Josip Broz Tito nije vidio Jugoslaviju izvan sovjetskog utjecaja, ali je imao razmjerno veliku želju za samostalnim inicijativama na Balkanskom poluotoku. Prije svega to se ticalo pomoći u građanskom ratu u Grčkoj gdje je Jugoslavija sustavno pomagala grčke komuniste jer je iz ideoloških motiva htjela pomoći grčke partizane, a istovremeno ojačati svoju poziciju na sjeveru Grčke (Egejska Makedonija), tendencijama ujedinjavanja s Bugarskom (razni oblici federacija), te dominantne uloge u Albaniji.⁴ Jugoslavenska službena historiografija tumačila je raskol sa Staljinom 1948. godine kao posljedicu ideoloških razlika između dvije partije, međutim, već od kraja 1980-ih godina uzrok raskola locira se u Staljinovom nezadovoljstvu razinom Titove samostalnosti i količinom problema koje su te akcije izazivale na Zapadu s kojim je u to vrijeme Staljin htio mirnije odnose zbog savezništva tijekom rata.⁵ Nakon niza bezuspješnih pokušaja discipliniranja Tita i KPJ, Staljin je svoj udar usmjerio preko organizacije Informbiroa (svojevrсни nastavak Kominterne), kada je 28. 6. 1948. godine objavio Rezoluciju Informbiroa, čiji je cilj bio javna difamacija Tita i KPJ, njihovo rušenje s vlasti i/ili poziv za unutarpartijski puč. Ovaj događaj otvorio je sukob Tito – Staljin koji je trajao od 1948. do 1956. godine, a bio je katalizator niza promjena u jugoslavenskoj ideologiji i vanjskoj politici. Sukob je označio jedan od važnijih događaja rane faze *hladnog rata*. U tom smislu, Jugoslavija je krenula u potragu za alternativnim ideološkim modelima (samo-upravljanje), kapitalizaciju svoje nove vanjskopolitičke pozicije (*nesvrstavanje*), te afirmaciju (kulta) Josipa Broza Tita kao prepoznatljivog svjetskog lidera s karizmom otpora Staljinu. Osim toga, raskol je označio i kraj „monolitnog“ međunarodnog komunističkog pokreta jer je Jugoslavija postala prva zemlja koja će se odmetnuti od Moskve, što će u narednim desetljećima postati mnogo učestalija pojava.⁶

Promjene su bile velike i na unutarnjem planu. Sukob sa Staljinom potakao je raskol unutar same KPJ jer je nemali broj članova Partije podržao *Rezoluciju* ili barem propitivao njen smisao.⁷ Pozicija u kojoj se Jugoslavija našla, prije svega ekonomska i diplomatska izolacija, prijetnja vojnom intervencijom (ili bar strah od nje), te staljinistička ideologija kao sastavni dio ideološkog gena jugoslavenskih komunista, oblikovali su žestoku represiju prema stvarnim i navodnim simpatizerima Staljina nazvanim ibeovci (kominformovci). Od 1948. do 1956. godine evidentirano je 55.663 ibeovaca, od čega je 15.737 uhapšeno i internirano u logore ili zatvore.⁸ Najpoznatiji među njima bio je logor na Golom otoku u sjevernom Jadranu kroz koji je prošlo oko 13.000 osoba u trajanju sukoba sa Staljinom.⁹ Logor je bio mjesto sadističkog tretmana ibeovaca. Goli otok je trebao biti mjesto političkog preodgoja gdje bi uhapšene osobe kroz debatu i laki rad promijenile svoj politički stav (podršku Staljinu), te potom bile vraćene u društvo. Vrlo brzo

pokretu, Zagreb 1990, 41-42.

⁴ Martin Previšić, *Povijest Golog otoka*, Zagreb 2019, 48.

⁵ I. Banac, *op. cit.*, 41; M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 59.

⁶ Svetozar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War. Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, London – New York 2010, 16-17, 19, 23.

⁷ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 60-61.

⁸ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 68-69, 105, 483; Martin Previšić, *Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)*, Historijski zbornik LXVI, Zagreb 2013, 182.

⁹ M. Previšić, *Broj kažnjenika na Golom otoku...*, 190, 192.

nakon otvaranja logora (srpanj 1949), paralelno sa zaoštavanjem sukoba sa Sovjetskim Savezom, jugoslavenska tajna policija Udba uvela je kruti sistem gdje su priznanja uhapšenika iznuđivana teškim nasiljem. Brzo se povećavao broj uhapšenih, a uvjet izlaska iz logora bilo je priznanje krivnje (neovisno jesu li logoraši bili stvarni simpatizeri Staljina), te sudjelovanje u nasilju nad drugim logorašima koji nisu (još) priznali svoju krivnju. Ovisno o suradnji, logoraši su bili svrstavani u jednu od kategorija koja je definirala kada će biti pušteni na slobodu (neovisno o duljini kazne) i koliko će im biti težak život u logoru. Logoraši su svakodnevno bili izloženi individualnom i kolektivnom mučenju, te teškom radu, jer je sam logor (službeno nazvan „Radilište Mermer“) bio lukrativan proizvodni kompleks, gdje su postojali industrijski kapaciteti prerade kamena, drva, metala i drugih sirovina. Nakon puštanja na slobodu neki logoraši postajali su formalni suradnici tajne policije, a brojni su bili primorani pratiti druge logoraše. Uz to, logoraši su na slobodi bili izloženi društvenom bojkotu i problemima sa zaposlenjem i egzistencijom. Krajem 1956. godine zatvara se logor na Golom otoku i drugim mjestima koja su služila za internaciju ibeovaca (npr. Sv. Grgur) i ubrzo se na istom mjestu otvara zatvor (Kazneno-popravni dom) za kriminalce, delikvente i u manjoj mjeri političke zatvorenike pod ingerencijom Sekretarijata unutrašnjih poslova Hrvatske.¹⁰

ŠUTNJA JAVNOSTI I HISTORIOGRAFIJE O GOLOM OTOKU

U socijalističkoj Jugoslaviji, bar sve do posljednjeg desetljeća postojanja te države, vrlo malo se govorilo o Golom otoku. On je bio javna tajna, spominjan kuloarski, jer je ipak bilo teško sakriti iskustva 13.000 osoba koja su prošla kroz njega. Nasilje u logoru i naličje „pobjede“ 1948. godine dugo su godina bivali prešućivani jer je sukob sa Staljinom Jugoslaviji (i Titu) donio razmjerno velik međunarodni ugled (*Nesvrstani*), te veliku međunarodnu pomoć i kreditiranje. Osim toga, partijska kontrola historiografije i prihvatljivih tema također su određivali zaobilazanje teme Golog otoka. Ibeovci su bili tretirani kao izdajice koje su okrenule leđa domovini u trenutku kada je opstojnost zemlje bila dovedena u pitanje. I u komunističkom (boljševičkom) mentalitetu gubitnici frakcijskih borbi također su bili osuđeni na zaborav. Bilo je izuzetno malo glasova koji su u to vrijeme problematizirali drugu stranu 1948. godine. Jedan od rijetkih među njima bio je pisac Dragoslav Mihailović koji je 1968. godine objavio roman *Kad su cvetale tikve*, te je u vrlo implicitnoj formi tematizirao traume raskola. Ipak, vrh Partije shvatio je poruku pa je kazališna predstava skinuta s repertoara uz direktnu kritiku samog Tita.¹¹

Veliku promjenu donijela je smrt Josipa Broza Tita 1980. godine. Ona se pokazala važnom za brojne procese u zemlji. U narednom razdoblju afirmirat će se različite politike prema budućnosti zemlje te rješavanju krize, a koje su ujedno i promovirane iz različitih republičkih centara. Dolazi i do ograničenog omogućavanja slobodnijeg pisanja ili bar otvaranja tema koje u prijašnjem razdoblju nije bilo moguće. Naravno, većina ove produkcije javila se u književnosti ili filmu, gdje se kroz figurativnu formu (u nemoguć-

¹⁰ Martin Previšić, *The Goli Otok Camp: Torture Justified by External Threats? Interdisciplinary Perspectives on Torture* (Eds. Lon Olson and Stuart Molloy), Brill/Rodopi, Boston 2019, 119-122; M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 226, 233-234.

¹¹ Драгослав Михаиловић, *Кад су цветале тикве*, Нови Сад 1968; Milan Vlačić, *Novo cvetanje tikava*, <https://www.autograf.hr/tag/bora-draskovic/> (pristupljeno 20. studenog 2020.)

nosti druge) debatiralo o do tada tabuiziranim temama. U kontekstu povijesnih tema do izražaja dolaze teme međunacionalnih odnosa tijekom Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije (npr. roman *Nož Vuka Draškovića*). Ipak, za sam komunistički sistem najvažnija povijesna tema koja je otvarana u doba 1980-ih bio je logor na Golom otoku. Od sredine 1980-ih sve su se više počela javljati brojna djela iz sfere beletristike, publicistike i (pseudo)historiografije. Treba istaknuti samo neke, poput možda najvažnijeg djela *Tren 2* Antonija Isakovića (1982). Ova knjiga konstituirala je narativ o Golom otoku, pa su vrlo detaljno i u dokumentarnoj formi opisivani život i dani na Golom otoku. Bez obzira na književnu formu, jasno je da je autor prenosio svjedočanstva stvarnih logoraša. Iza ove, slijedile su brojne knjige sličnog pristupa i tematike koje su, također, imale važnog odjeka: *Molčeći orkester* (1981) Ferda Godine; *Pismo/glava* (1982) Slobodana Selenića; *Noć do jutra* (1981) Branka Hofmana; *Umiranje na rate* (1984) Igora Torkara; *Levitani* (1983) Vitomila Zupana ili *Otok gole istine* (1985) Dragana Kalajdžića. Javljala su se i brojna druga djela iz oblasti publicistike i (psedo)historiografije koje su s jedne strane nastavile opisivati događaje s Golog otoka, ali su s druge pokušavale dati neki oblik konteksta 1948. godini. Donosile su svjedočanstva logoraša, ali i pripadnika Udbe, te partijskog i državnog aparata, a predstavljale zamjenu za historiografiju koja je bila zamjenu za historiografiju koja je još uvijek plašljivo čekala signal državnih vlasti i kasnila s odgovorima. Na primjer, knjiga Dragana Markovića *Istina o Golom otoku* (1987) donijela je niz svjedočanstava ne samo logoraša već i udbaša, a uz niz brojki i statistika prva je koliko-toliko pokušala obuhvatiti dva pogleda na temu. Marković je imao određenu službenu dokumentaciju. Velik odjek imala je i diskutabilna knjiga Vladimira Dedijera *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, tom 3. On je također putem raznih svjedočanstva (ponekad i upitnih), pokušao razjasniti kontekst stvaranja i ustroja Golog otoka, logike Udbe i njenih lidera u tom procesu, a dao je i možda najviše citiranu procjenu broja logoraša Golog otoka – 32.000.¹² Kraj 1980-ih po pitanju Golog otoka preslikavao je stanje u državi. Događaji na Golom otoku, posebno nasilje koje se tamo odvijalo, teško su se mogli negirati, pa je službena historiografija uvela logor u svoje analize i razne povijesti koje su se tada pisale (*Povijest SKJ* ili *Historija SFRJ*). Ovi autori (Petranović, Bilandžić, Radonjić i dr.) konstatirali su ono što se već saznalo kroz publicistiku i književnost, ali su istodobno pokušavali dati implicitnu apologiju nasilja u logoru, kontekstualizirajući narativ s teškom diplomatskom i ekonomskom situacijom u kojoj se zemlja našla. Također su davali i službene procjene broja logoraša koje su bile znatno manje nego do tada (oko 17.000).¹³ Do raspada Jugoslavije javljale su se brojne publikacije, većim dijelom memoarske, eksplicitnog izričaja od kojih bi trebalo izdvojiti *Goli otok 1* (1990) Dragoslava

¹² Vuk Drašković, *Nož*, Beograd 1982; Антоније Исаковић, *Трен 2: казивања Чеперку*, Београд 1982; Ferdo Godina, *Molčeći orkester: roman*, Maribor 1981; Слoбoдaн Сeлeнић, *Писмо/глава*, Београд 1982; Branko Hofman, *Noć do jutra*, Ljubljana 1981; Igor Torkar, *Umiranje na rate: Dachauski procesi*, Zagreb 1984; Vitomil Zupan, *Levitani: roman, koji to i nije*, Zagreb 1983; Dragan Kalajdžić, *Otok gole istine*, Zagreb 1985; Dragan Marković, *Istina o Golom otoku*, Beograd – Ljubljana 1987; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, tom 3, Beograd 1984, 478-479.

¹³ Janko Pleterski et. al., *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 364; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988.*, tom 3, Beograd 1988, 232-233; Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi*, Zagreb 1978; Radovan Radonjić, *Izgnubljena orijentacija*, Beograd 1985, 79-80.

Mihailovića, *Ženski logor na Golom otoku* (1990) Dragoslava Simića i Boška Trifunovića i *Ljubičica bela: vic dug dve i po godine* (1990) Ženi Lebl. Brojni su članci izlazili u jugoslavenskim tjednicima i novinama (*Borba*, *Duga* i dr.), a u tom kontekstu važna je knjiga Milomira Marića *Deca komunizma* (1987). Ipak, možda najvažnije historiografsko djelo o 1948. godini (gdje je Goli otok samo manji dio) je studija Ive Banca *Sa Staljinom protiv Tita* (1990) koja predstavlja prvu dubinsku analizu uzroka raskola, kao i dubine frakcijskih borbi u KPJ koje je sukob Tito – Staljin proizveo.¹⁴ Međutim, ova studija je došla u delikatno vrijeme, kada je ova tema gubila važnost, kao i zemlja koju je KPJ vodila.

GOLI OTOK – POVRATAK IZ ZABORAVA

Kriza Jugoslavije pretvorila se u krvav raspad koji se odvijao i u kontekstu raspada Sovjetskog Saveza i komunizma kao globalnog pokreta. Raspad Jugoslavije na njene države slijednice, rat na njenom području, te novi politički (nacionalni) kontekst, utjecali su i na historiografiju, odnosno historiografije bivših republika. Fokus je prebačen na teme koje su se ticale nacionalnih povijesti kao i na vezane teme neistraženih i prešućivanih kontroverzi poput, na primjer, revalorizacije uloge četnika tijekom Drugog svjetskog rata ili proučavanja sudbina ustaša i domobrana nakon završetka rata (*Bleiburg*). Goli otok je kao tema vezana uz komunističku ideologiju i zajedničku jugoslavensku povijest, koju je k tome bilo teško etnificirati (unatoč nekim pokušajima)¹⁵, prestala biti interesantna istraživačima na prostoru bivše Jugoslavije, posebno Hrvatske i Srbije. Neistraživanju ove teme svakako je pridonio nedostatak arhivskog gradiva, odnosno zatvorenost arhiva, te uvjerenje da je o Golom otoku sve rečeno, što je bilo oblikovano publikacijom velikog broja memoarskih knjiga.¹⁶ Razmjerno je malo radova koji su u prve dva desetljeća nakon raspada Jugoslavije tematizirali temu logora na Golom otoku i raskola 1948. godine. Mogu se nabrojati radovi koji su pravili neke pomake u ovoj temi, poput onih Berislava Jandrića, Božidara Jezernika, Srđana Cvetkovića i drugih.¹⁷ Navedeni radovi su parcijalno obrađivali neke aspekte sukoba Tito – Staljin (određene statistike, analize Udbe po

¹⁴ Драгослав Михаиловић, *Голу оток 1*, Beograd 1990; Dragoslav Simić, Boško Trifunović, *Ženski logor na Golom otoku: ispovesti kažnjenica i islednice*, Beograd 1990; Ženi Lebl, *Ljubičica bela: vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990; Milomir Marić, *Deca komunizma*, Beograd 1987; I. Banac, *op. cit.*

¹⁵ *65 godina vernosti – o putovanju Golootočana u Moskvu*, r. Ivana Žigon, 2009.

¹⁶ Đuro Bilić, *Goli otok i Dabravine: logori jugoslavenskog socijalizma*, Zagreb 1998; Dragoljub Jovanović, *Muzej živih ljudi*, 2 sv., Beograd 1990; Vilim Lončarić, *Bando, sagni glavu*, Zagreb 1997; itd.

¹⁷ Berislav Jandrić, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*, Zagreb 2005. Autor je u poglavlju koje se bavi Golim otokom ukratko rekapitulirao već poznate spoznaje o logoru, ali je donio i neke nove statističke podatke o uhapšenim ibeovcima iz Hrvatske, njihovoj socijalnoj i nacionalnoj strukturi itd., 277-323. Autor je ranije objavio na ovu temu: Berislav Jandrić, *Nacionalna i socijalna struktura „ibeovaca“ iz Hrvatske na Golom otoku u razdoblju 1949-1952*, Časopis za suvremenu povijest 2-3, Zagreb 1993, 183-201; Božidar Jezernik, *Non cogito ergo sum: arheologija neke šale*, Ljubljana 1994; Петар Костић, *Психолошка анатомија Голог отока: студија*, Beograd 2002; Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića*, sv. 1, *Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006.

pitanju ibeovaca, ibeovsku emigraciju ili sociološke analize Golog otoka). Ipak, tema logora na Golom otoku ostala je van fokusa sustavnih istraživanja, premda je zadržala društvenu važnost i interes, kao i zanimanje krugova izvan znanosti. Bilo je nastojanja i na drugim poljima. Ne ulazeći u pojedinosti naravi i motivacije brojnih projekata, mogu se istaknuti dokumentarni filmovi „Goli otok“ Darka Bavljak, „60 godina vernosti“ Ivane Žigon ili „Goli“ Tihe Gudac.¹⁸ Kada se sagledaju svi faktori, istraživanja o logoru na Golom otoku nije bilo puno, a prevladavala su svjedočanstva štampana tijekom 1980-ih godina, te rijetka historiografska (i sociološka) djela koja su obrađivala samo neke aspekte funkcioniranja logora ili sukoba Tito – Staljin. Pokušaja sustavnog i arhivski fundiranog istraživanja logora nije bilo.

Moj inicijalni interes za temu sukoba Tito – Staljin i 1948. godinu bio je potaknut studijom Ive Banca *Sa Staljinom protiv Tita*, što me motiviralo na daljnje istraživanje ove teme u Hrvatskom državnom arhivu (HDA). U početnoj fazi rada (od 2009. godine) uglavnom sam istraživao brojne fondove koji su sadržavali građu u vezi sa sukobom Tito – Staljin kako bih stekao neku osnovnu orijentaciju o raspoloživosti materijala i njegovom sadržaju. Iako se istraživanje trebalo razvijati u smjeru proučavanja frakcijskih borbi u KPJ nakon 1948. godine, velika raspoloživost materijala koji se tiču samog logora na Golom otoku otvorila je perspektivu detaljnijeg rada na ovom aspektu istraživanja sukoba Tito – Staljin. Trebalo bi imati na umu da je arhivska građa kroz vrijeme uništavana, posebno nakon pada Rankovića 1966. godine.¹⁹ Savezna Udba (s centrom u Beogradu) imala je ingerencije nad logorom Goli otok, pa je posjedovala i dio gradiva o logoru, ali važne dokumente imale su i republičke sekcije, posebno one koji su se ticale građana koji su živjeli u tim republikama. Nakon 1956. godine Goli otok je ugašen, ali je odlučeno da će on nastaviti sa radom kao Kazneno-popravni dom Goli otok – Rab (formalno ustrojen još 1953. godine) u nadležnosti Sekretarijata unutrašnjih poslova NR/SR Hrvatske, sve do zatvaranja 1988. godine.²⁰ Zbog toga je velik dio arhivske građe prebačen i/ili je ostao u Hrvatskoj, a ticao se i logora na Golom otoku.

Prema tome, najveći dio arhivske građe koji se tiče Golog otoka i sukoba sa Staljinom pohranjen je u fondu 1561 – Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske - Služba Državne Sigurnosti - Informbiro (dalje: Fond 1561 RSUP SRH SDS Informbiro). Ovaj fond sadržava čitav niz materijala koji se tiču brojnih aspekata sukoba Tito – Staljin. Prije svega, to su Udbine analize i procjene podrške Staljinu na području Hrvatske, odnosno raznih kotara u razdoblju od 1948. do 1949. godine. Ovi dokumenti otkrivaju popise osoba koje su evidentirane kao ibeovci, njihova imena i druge osobne podatke, te analize njihovog „antipartijskog djelovanja“, tj. oblike organiziranja, akcija, kao i mjera koje je tajna policija poduzela za njihovo „suzbijanje“. Također, tu se mogu naći popisi i „karakteristike“ uhapšenih osoba koje su internirane na Golom otoku, kao i vrijeme kada su i na koji način transportirane u logor. Ovo je posebno važno jer se putem ovih dokumenta morao razjasniti sistem transporta i „redova vožnje“ logoraša u

¹⁸ *Goli otok*, r. Darko Bavljak, Zagreb 2013; *65 godina vernosti – o putovanju Golootočana u Moskvu*, r. Ivana Žigon, 2009; *Goli*, r. Tiha K. Gudac, Zagreb 2014.

¹⁹ Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića*, sv. 2, *Politička represija u Srbiji 1953-1985*, Beograd 2011, 114-119.

²⁰ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 226; 233-234.

logor. Na sličan način koncipirani su i izvještaji Udbe po godinama sukoba koji analiziraju cjelovitu podršku Staljinu na području NR Hrvatske.²¹

Unutar ovog fonda možda najinteresantniji i najvažniji dokument je popis svih logoraša Golog otoka i drugih logora i zatvora za vrijeme sukoba Tito – Staljin.²² „Popis“ sadrži poimenični spisak svih osoba koje su ili kažnjene administrativnim putem (društveno korisni rad) ili osuđene sudski zbog podrške Staljinu. U njemu se također nalaze podaci o datumu rođenja, datumu hapšenja i puštanja, vrsti kazne (društveno-korisni rad ili sudski način), mjestu hapšenja, nacionalnosti, eventualnoj smrti na izdržavanju kazne. „Popis“ ne sadrži sumarne statistike na osnovu ovih podataka, ali se kompjuterskom analizom došlo do važnih podataka koji su rasvijetlili niz pitanja oko kojih se i inače na ovim prostorima vode, često ostrašćene debate, najčešće u vezi sa brojkama interniranih, poginulih i slične. Možda najpoznatiji primjer predstavlja logor Jasenovac, ali ovakav pristup nije zaobišao niti Goli otok.²³ Upravo se analizom „Popisa“ došlo do broja od 15.737 interniranih osoba u sve logore, dok je oko 13.000 osoba od tog broja prošlo kroz Goli otok.²⁴ I drugi podaci omogućili su nove uvide u samu logiku logora: analizom datuma hapšenja i puštanja mogla se napraviti precizna krivulja ovih tendencija te povezati porast broja uhapšenih (ili pad broja hapšenih i porast broja puštenih) s vanjskopolićkom situacijom i razinom nasilja u logoru, te doći do zaključka kako je nasilje u logoru (i broj uhapšenih) bilo najveće u času kada su odnosi sa Sovjetskim Savezom bili na najnižoj točki i kada je postojala bojazan od vojnog upada, a istovremeno još nisu uspostavljeni novi partnerski odnosi sa Zapadom.²⁵ Analiza mjesta hapšenja također nam je dala uvid u razmjere podrške Staljinu (i represije), ovisno o mjestu hapšenja, čime je napravljena podloga za razmatranje lokalnih specifičnosti ibeovaca.²⁶ Ovaj važni dokument („Popis“)

²¹ Hrvatski državni arhiv, 1561 Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske Služba državne sigurnosti, Informbiro (dalje: HDA, 1561 RSUP SRH SDS, Informbiro): Organizacije i grupe IB-ovaca koje su djelovale na području SR Hrvatske – poimenični pregled; Pregled neprijateljske informbirovske aktivnosti i protumjere Službe državne sigurnosti od 1948. do 31. 3. 1954. godine; Elaborat Metode rada neprijatelja iz redova informbirovaca, akcije i istupi u 1951. godini; Pregled bivših osuđivanih i kažnjavanih pristalica Informbiroa, itd. Ovo su samo neki od korištenih i dostupnih elaborata na ovu temu.

²² HDA, 1561 RSUP SRH SDS, Informbiro, 011.10/1, kut. 19, „Popis“.

²³ Vladimir Geiger, Pitanje broja žrtava logora Jasenovac u hrvatskoj i srpskoj historiografiji, publicistici i javnosti nakon raspada SFR Jugoslavije – činjenice, kontroverze i manipulacije, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, Zagreb 2020, 517-587.

²⁴ M. Previšić, *Broj kažnjenika na Golom otoku...*, 190, 192.

²⁵ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 469-472.

²⁶ Martin Previšić, *Informbiro križevačkog kotara od 1948. do 1958. godine*, Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci 11, Križevci 2009, 104-115; Martin Previšić, *Djelovanje „ibeovaca“ na području Slavonskoga Broda 1948-1955.*, Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest 10, Slavonski Brod 2010, 391-418. Prema karti Miloša Popovića, Logoraši na Golom otoku (1949-1956). Uhapšeni prema dostupnoj opštini prebivališta, temeljeno na rezultatima Komisije za tajne grobnice u Republici Srbiji (Izvor: stranica „U ime naroda za slobodnu Srbiju“ ur. Srđan Cvetković, Zorica Marin-ković: <https://www.facebook.com/uimenaroda/photos/u-ime-naroda-golooto%C4%8Dki-zatvorenici-prema-op%C5%A1tinama-u-furj-1949-1956karta-je-nas/1637854812919825/> (pristupljeno 20. studenot 2020.))

nakon nekog vremena izašao je u javnost (iako su do tog trenutka važne analize već publicirane), te je objavljen kao spisak.²⁷ Samo na primjeru „Popisa“ iz HDA može se zaključiti koliki su se historiografski horizonti otvorili u proučavanju logora na Golom otoku.

Slično je analiziran još jedan važan dokument iz ovog fonda: popis umrlih u logorima i zatvorima za vrijeme i nakon sukoba sa Staljinom.²⁸ Pojedinačni popis s datumima smrti, a uz neka imena dodan je i način na koji su umrli, otvorio je mogućnosti novih analiza. Prije svega utvrđen je točan broj umrlih za vrijeme sukoba, što je također u prijašnjoj literaturi bio predmet spora i karakterističnog pretjerivanja (neke procjene dizale su ovaj broj čak do 15.000 mrtvih).²⁹ Premda je jugoslavenska historiografija realno postavila broj mrtvih oko 400 osoba, ipak je bila potrebna valorizacija ove vrste zbog stanovite doze nepovjerenja u „službene brojke“. Broj umrlih od 399 u svim logorima za vrijeme sukoba sa Staljinom (287 na Golom otoku), dobiven na osnovu ovih arhivskih materijala, postavio je ovaj važan podatak na znanstvenim osnovama. Također, popis umrlih omogućio je i analizu po mjesecima i godinama što se također moglo dovesti u korelaciju s gore spomenutom „krivuljom nasilja“, ali i kao korektiv za tvrdnje o umrlim/ubijenim/samoubojstvima navedene u publiciranim svjedočanstvima.³⁰ U popisu umrlih navedena su i mjesta pokapanja, te pripadajuća groblja, što je važno s obzirom da obitelji najčešće nisu dobile informaciju o mjestu ukopa člana obitelji. Na primjer, najviše osoba je pokopano u Zagrebu i Rijeci i to čini se u masovne grobnice ili su pojedinačni grobovi prekopani te kosti prebačene u zajedničke grobnice.³¹ Prema tome, istraživanja ove teme doprinijela su važnim spoznajama drugih tema koje imaju značajnu historiografsku, društvenu pa i privatnu dimenziju.

Najzanimljivija vrsta dokumenata, i po važnosti ključna za istraživanje logora, svakako su personalni dosijei logoraša. Oko njih se i u društvu izgradio svojevrsan mit koji je vezan uz razinu važnosti tajne policije i stupnja nadgledanja i nadzora nad građanima u komunističkim sustavima.³² Trebalo bi istaknuti dva fonda koja su istraživana, a u kojima se nalaze (između ostalih) dosijei u vezi sa Golim otokom i sukobom sa Staljinom. To je već spomenuti *Fond 1561 RSUP SRH SDS Informbiro*, te *Fond 1560 Goli otok*. Personalni dosijei uhapšenih ibeovaca (logoraša) pokazali su se ključnim izvorom za istraživanje logora, ali i čitavog fenomena podrške (kominformizam) Staljinu od 1948. do 1956. godine. Osim brojnih osobnih podataka, dosijei nam daju odgovore u nekoliko ključnih pitanja u istraživanju Golog otoka i 1948. godine. Prije svega, dobiven je

²⁷ Vidi: Jelena Vujić, *Dosije Goli otok*, <https://www.noviplamen.net/dosije-o-golom-otoku/> (pristupljeno 20. studenog 2020); Заточеници Голог Отока: регистар лица осуђиваних због Информбироа (ур. Драгослав Михаиловић, Мирослав Јовановић, Горан Милорадовић, Алексеј Тимофејев), Архив Србије – Институт за савремену историју, Београд 2016.

²⁸ HDA, 1561 RSUP SRH SDS, Informbiro, Umrli – brojčani podaci po godinama 1949-1986.

²⁹ Д. Михаиловић, *Голу оток 1*, 43-45; V. Dedijer, *Novi prilogi za biografiju...*, 478-479; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 232-233; R. Radonjić, *Izgubljena orijentacija*, 79-80.

³⁰ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 399, 400-404; HDA, 1561 RSUP SRH SDS, Informbiro, Umrli – brojčani podaci po godinama 1949-1986.

³¹ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 405-407.

³² Vidi: Timothy Garton Ash, *The File: A Personal History*, New York 1997. Sličnom problematikom bavio se i András Forgách u romanu *Tajni život moje majke*, Zagreb 2018.

značajan pogled u svijet ibeovaca: Tko su oni bili? Jesu li bila homogena ili heterogena skupina? Zašto su se priklonili Staljinu ili jesu li se uopće priklonili? Jugoslavenska historiografija ih je dugo vremena pojednostavljeno stereotipizirala kao izdajice, a s druge strane memoarska literatura često je izbjegavala precizno označiti njihovu ulogu i motivaciju u 1948. godini. Analizom personalnih dosijea dobili smo nijansiranu sliku tko su ibeovci bili, odnosno kako ih je i pod kojim kriterijima Udba kao takve kategorizirala.

Nadalje, iz zapisnika isljeđivanja jasno se razabiru Udbine metode slamanja uhapšenika. Taj proces je ponekad implicitno naznačen, ali se jasno razabiru metode tajne policije prilikom isljeđivanja i kasnijeg kažnjavanja, ako se uzme u obzir da je tajna policija imala ingerencije (u najvećoj mjeri) kažnjavanja administrativnim putem (društveno-korisni rad).³³ Dosijei, što je možda i najvažnije, sadrže važne dodatke sa Golog otoka u obliku tzv. „dopuna zapisnika“ i „opažanja isljednika“. Stvarni cilj Golog otoka bio je „politički preodgojiti“ utamničene ibeovce, uvjeriti ih da je Staljinova politika pogrešna i „vratiti“ na političku liniju KPJ. U praksi, to je značilo nasiljem iznuđivati promjenu političkog stava, te ujedno prisilu na denuncijacije „neotkrivenih“ simpatizera Staljina na slobodi. Nakon što bi ih batinama prisilili na suradnju, kažnjenci su pisali „dopune zapisnika“ u kojima su davali pokajničke izjave i imena (stvarna ili izmišljena) simpatizera Staljina. Dosijei detaljno donose takve dokumente pomoću kojih se jasno može rekonstruirati glavni smisao logora, a ujedno dobiti bolji uvid u brojne metode tajne policije u logoru i izvan njega.

Razumljivo, nisu to jedini podaci koje oni donose. Na niz mjesta nalazimo i detaljne dokumente poput zdravstvenih kartona („povijesti bolesti“) logoraša, te primjenjivanih liječenja u logoraškoj bolnici na Golom otoku. Ipak, ovi podaci bili su dragocjeni kao izvori za analizu bolesti i smrti na Golom otoku, te uvjeta života u logoru.³⁴ Dosijei variraju dužinom i detaljima, ali većina sadrži posebno važan dio o životu logoraša nakon 1956. godine, odnosno nakon izlaska iz logora. Ovo je izuzetno važno za povijest Golog otoka, jugoslavenske tajne policije i povijesti Jugoslavije uopće. Naime, logoraši su imali obavezu godinama nakon izlaska iz logora djelovati kao informanti i suradnici Udbe, „zapažati“ i pratiti druge logoraše, a ujedno biti u strahu da ih se prati. Neki logoraši, za koje je Udba držala da su posebno opasni, praćeni su sve do kraja 1980-ih godina, prisluškivani su i telefoni, a angažirani su i susjedi da ih „nadziru“.

Ivo Banac u svojoj knjizi *Sa Staljinom protiv Tita* naznačio je da su frakcijske pojave u KPJ bile prisutne od osnivanja Partije, te da je 1948. godina samo jedan slučaj u široj tipologiji. Linije podjele išle su mnogo dublje od same Rezolucije Informbiroa, te su vrlo često bile dio ostataka starih frakcijskih borbi još iz 1930-ih godina. Premda je nakon 1945. godine nastupilo razdoblje jedinstva u Partiji, potaknutog ratnom pobjedom, raskol je opet oživio stare podjele.³⁵ Uvidom u dosijee (starih) jugoslavenskih komunista koji su se izjasnili za Staljina, jasno se razabiru pravi motivi njihova hapšenja, ali i njihovog

³³ U periodu od 1948. do 1956. godine 10.999 ibeovaca kažnjeno je administrativno, dok je sudskim putem kažnjeno njih 4340 (M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 144, 152).

³⁴ Npr. Hrvatski državni arhiv, 1560 Odjel/sluzba za izvršavanje krivičnih i prekršajnih sankcija Republičkog sekretarijata za pravosuđe i upravu Socijalističke republike Hrvatske, Goli otok 1949-1985. (dalje: HDA, 1560 Goli otok), Dosje Ivan Drašković; Dosje Andrija Bubanj.

³⁵ M. Previšić, *Povijest Golog otoka*, 428-430.

pristajanja uz Staljina. Uz građu iz HDA, izuzetno je važna građa iz Arhiva Jugoslavije (AJ) u Beogradu koja se tiče ovih pojedinaca (Savo Zlatić, Milan Kalafatić, Dragotin Gustinčić, Bane Andrejev, Robert Rinaldo i drugih), u fondu *Kontrolne komisije*.³⁶ Ovi detaljni dosijei imaju izuzetnu važnost jer su njihovi slučajevi bili predmet puno većih i detaljnijih istraga (barem kada je riječ o njihovoj partijskoj pretpovijesti) i pružaju nam precizan pogled na odnos starih jugoslavenskih komunista prema Titu i Staljinu, na vrijeme koje su proveli u Moskvi i Sovjetskom Savezu, aktivnost za vrijeme rata i motivaciju za podršku Informbirou. Svi ovi dosijei ključni su, kao što je naglašeno, za pokušaj analize i definicije ibeovaca kao grupe i pojedinaca, ali i za pokušaje procjene selektivnosti hapšenja od 1948. do 1956. godine.

Brojna arhivska građa, posebno iz razdoblja socijalističke Jugoslavije, još uvijek nije sistematizirana i sređena, pa su brojni dokumenti rasuti po brojnim fondovima, često i bez posebne veze s Golim otokom. Ipak, brojni fragmenti čine cjelinu, pa je važno istaknuti dokumente sastanaka svih republičkih Udbi održanih nakon 1956. godine s ciljem donošenja odluke o budućnosti Golog otoka.³⁷ Iz ovih dokumenata proizlazi da je Goli otok bio lukrativni industrijski pogon, što je Udbu i motiviralo da Goli otok nastavi egzistirati kao zatvor. Ovakvi podaci uputili su na važnost istraživanja ekonomskog aspekta logora koji je bio u uskoj vezi s procesom političkog preodgoja. Nadalje, fond 1560 sadrži i originalne planove izgradnje raznih zgrada u logoru, pa se na temelju tih planova može rekonstruirati izgled logora (ili bar njegova dijela), s obzirom da raspolažemo s malo fotografija Golog otoka od 1949. do 1956. godine.³⁸

Logori su specifična mjesta čija analiza zahtijeva posebnu pažnju. Goli otok nije iznimka. Više od 25 godina memoaristika je kreirala sliku o događajima u logoru i premda su prikazi događaja oslikani kroz ovu formu bili više ili manje realni, za precizniju historiografsku analizu bio je potreban uvid u arhivsku građu. S druge strane, arhivska građa, posebno personalni dosijei, iznenađuju brojnošću detalja i informacija, ali i u sebi sakrivaju primjenu nekih od temeljnih poluga pritiska nad uhapšenima – prvenstveno nasilja. Pozoran promatrač naići će na neutralne birokratske fraze u zapisnicima isljediivanja, poput „diferencijacije po političkim kriterijima“ ili „zauzimanje oštrog stava prema ibeovcima“, što je faktički značilo primjenu nasilja. Moguće je zamijetiti kako se iskazi u zapisnicima tijekom vremena mijenjaju, pa će politički stav i „samokritika“ uhapšene osobe biti značajno različiti odmah po hapšenju i nakon mjesec ili više dana istrage. Upravo zato bilo je potrebno proširiti metodološki okvir primjerom metode usmene povijesti (*oral history*), koja ima višestruki značaj. S jedne strane, služi kao korektiv dokumentima, popunjava praznine gdje je nastupalo nasilje npr. u istrazi ili u logoru. Svjedočenja zorno govore što je bila i kako je izgledala „diferencijacija“, odnosno što se

³⁶ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Kontrolna statutarna komisija, A.CK SKJ, VII-K.VIII/1-30, Dosijea ibeovaca, djilasovaca i drugih, Dosije Dragotin Gustinčić; Dosije Savo Zlatić; Dosije Bane Andrejev; AJ, Kontrolna statutarna komisija, A.CK SKJ, VII-K.XVI/1-22, Partijska dosijea pojedinaca koji su postali članovi Partije do 1941. god., Dosije Milan Kalafatić; Dosije Robert Rinaldo.

³⁷ HDA, 1560 Goli otok, Zapisnici sastanaka, Zapisnik sa konferencije načelnika Odjeljenja za izvršenje kazni sekretarijata NR, održanog u KPD Rab na Golom otoku 20. i 21. prosinca 1957.

³⁸ HDA, 1560 Goli otok, svež. 389.

dogadalo između serija isljeđivanja u hladnim i mračnim zatvorskim ćelijama. Teško je za očekivati da ćemo ikada naići na dokumente tajne policije (iako to nije isključeno) o tome kako su izgledali *špalir* ili *politička konferencija*, kojim torturama su bili izloženi *bojkotirani* ili atmosferu u potpalublju broda „Punat“ kojim su dovoženi ljudi na Goli otok. Arhivski dokumenti jasno kazuju o brojnim zahtjevima koji su stavljeni pred bivše logoraše nakon izlaska iz logora, kako su praćeni i kako su pratili, te jesu li opet bili „na liniji KPJ“. Udbini zapisi ne govore ništa o tome kako su izgledali društveni bojkot, osamljenost na slobodi, razvodi od supružnika ili strah od stalnog praćenja. Sve to otkriva usmena povijest. Kada se govori o manama ove historijske subdiscipline, potrebno je reći da na sličan način dokumenti korigiraju usmene iskaze. U borbi za bolju prošlost, posebice nakon propasti Sovjetskog Saveza i raspada međunarodnog komunističkog pokreta, pa i Jugoslavije, brojni kazivači imaju tendenciju selektivno pristupati vlastitoj prošlosti i ideološkoj orijentaciji, akcijama i odlukama iz 1948. godine. To je ujedno i mana usmene povijesti: selektivnost, zaborav, naknadne konstrukcije, poistovjećivanje, borba za bolju prošlost itd. Arhivski izvori, naravno uz oprezno pristupanje njihovom sadržaju, centriraju svjedočanstva, pa i suočavanju kazivača s njihovom prošlošću i uvjerenjima ili u ovom slučaju, služe historičaru kao pomoć što boljoj pripremi za intervjuiranje logoraša. Tema primjene metode usmene povijesti u historiografiji, a posebno u slučaju Golog otoka, izlazi iz okvira ovoga rada, pa su u gornjim redovima samo apostrofirani potreba i prednost korištenja ove metode u kombinaciji s analizom arhivskog materijala, posebice personalnih dosijea.

ZAKLJUČAK

262

Povijest bivše socijalističke Jugoslavije, kao i svih država slijednica, puna je kontroverzi koje zbog specifične politike povijesti nisu proučavane na cjelovit i promišljen način. Što zbog očuvanja delikatnog međunacionalnog balansa u socijalističkoj Jugoslaviji, te zbog promocije nacionalnog zajedništva temeljenog na zajedničkim naporima u Drugom svjetskom ratu, brojne povijesne teme o ratu i poraću analizirane su po unaprijed dimenzioniranim obrascima. To je, kao što je i ranije apostrofirano, značilo da će se brojne teme jednostavno zaobilaziti ili će službena historiografija o njima pisati opterećena partijskom stegom i politikom. To se posebno odnosilo na teme o jugoslavenskoj prošlosti. Logor na Golom otoku i obračun s iblevcima je tema koja se na velika vrata počela pojavljivati u književnosti, publicistici i filmu nakon Titove smrti. U ideološkom jugoslavenskom okviru književnost je preuzimala ulogu historiografije. Raspad zemlje i ratovi koji su slijedili promijenili su i historiografski okvir, odnosno dali slobodu pisanja i izbora tema, ali su se propast komunizma i dominacija nacionalnih ideologija nakon 1990. godine također reflektirali na obrasce i tendencije pisanja. Analize kontroverznih mjesta povijesti bivše Jugoslavije opterećene su i političkim odnosima i ponekad nužno nemaju previše veze s uporištima u historiografiji. Opasnost ovakvog pristupa leži u činjenici da su istraživanja fundirana s unaprijed određenim stavovima i paradigmama, te slabim i selektivnim pristupom (ili nepristupačnosti) arhivske građe. Ako se uzme u razmatranje slučaj Golog otoka, čini se da je otvorenost arhiva (HDA, AJ) omogućila dodatnu historiografsku vrijednost trezvenog i argumentiranog, arhivski utemeljenog istraživanja jedne povijesne kontroverze. Naravno, istraživanje logora na Golom otoku samo je jedan primjer ovakvog pristupa. Ono što se nameće gotovo samo od sebe jeste sustavna debata o potrebi što veće otvorenosti arhiva. Politika otvaranja arhiva i pristupa klasificiranom materiju zasebna je tema i zaslužuje poseban tekst. Ona je vrlo često i političko i sigurnosno pitanje, te varira od države do države. Potpuno su drugačiji slučajevi u Rusiji i Sjedinjenim Američkim Državama, Engleskoj i Francuskoj, te u državama bivše Jugoslavije. Kako se ovaj rad orijentira najviše na rad u arhivima u Hrvatskoj i Srbiji, a u fokusu su personalni dosijei logoraša nastalih u uredima tajne policije bivše države, mogućnost pristupa ovoj građi uvelike određuje mogućnost bavljenja određenom temom, motivaciju i kvalitetan metodološki pristup. Koliko su zakoni koji reguliraju pitanje pristupa ovoj građi kreirani da sačuvaju dostojanstvo ili privatnost pojedinaca i grupa (i djelatnika „službe“ i praćenih), a u kojoj mjeri da sačuvaju politički mir u zemljama tranzicije s iskustvom komunističkih sistema i snažnih tajnih policija koje su imale veliki utjecaj na kontrolu društava? Susrećemo se opet s različitim politikama prema tom pitanju kad promotrimo slučajeve u Njemačkoj, odnosno arhive tajne policije (*Stasi*), ili, na primjer, čehoslovačke tajne policije u Češkoj i Slovačkoj. Ujedno, ovi pristupi govore i o politici odnosa prema vlastitoj prošlosti, kontroverzama socijalističkih perioda svojih zemalja i vizijama „pomirbe“ unutar društava u kontekstu represije i kontrole građana, disidenata i protivnika bivšeg režima.

Na području bivše Jugoslavije postoje razna tumačenja značaja, uloge i dosega jugoslavenske tajne policije (Ozna, Udba, SDS/SDB), pa čak i nastavka djelovanja te iste ili reformirane strukture i nakon 1991. godine. Mit tajne policije na neki način još uvijek živi, a samim time i mistifikacija njenih dokumenata, a posebno personalnih dosijea. U određenoj mjeri postoji i logika restriktivnije politike pristupu dosijeima tajne policije, ako se u obzir uzmu svi komplicirani politički, ideološki, socijalni pa i emocionalni faktori raspada i desetljeća nakon. Neki od njih bili su kriteriji koji su služili kao logika iza ograničenije dostupnosti arhivskom materijalu. Važna promjena dogodila se nakon parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 2016. godine, kada je na vlast došla koalicija Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i stranke Most koja je kao jedan od svojih uvjeta ulaska u vlast odredila donošenje zakona kojim bi se omogućio pristup arhivskoj građi nastaloj do donošenja tzv. Božićnog Ustava Republike Hrvatske (22. prosinca 1990. godine).³⁹ Odredbe novog zakona su se naravno odnosile i na personalne dosijee. Ovaj prijedlog izazvao je buru reakcija u javnosti u kojoj su se lomila koplja oko smisla i motiva otvaranja arhiva, pa čak i razdoblja koje će njime bit zahvaćeno.⁴⁰ Predviđali su se različiti učinci novog zakona na društvo, političke grupe i stranke. Nakon što je zakon donesen, nisu se dogodili značajni društveni niti politički preokreti, ali historičari su dobili na tisuće metara prvoklasnog arhivskog materijala za istraživanje.

³⁹ Nakon prekida koalicije HDZ-a i Mosta zakon je izmijenjen tako da je datum dostupnosti stavljen na 30. svibanj 1990. godine. Vidi: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1265.html (pristupljeno 20. studenog 2020.).

⁴⁰ Vidi: Filip Raunić, Tajana Vlašić, „Jakovina, Klasić, Lučić i Nazor za Telegram govore o Mostovom prijedlogu da se otvore arhivi“, <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/jakovina-klasic-lucic-i-nazor-za-telegram-govore-o-mostovom-prijedlogu-da-se-otvore-arhivi-do-90-ih/> (pristupljeno 20. studenog 2020.); D. I. Beljak: „Arhiva nema, spaljeni su! Ovo je bacanje prašine u oči“, <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/arsen-bauk-neka-bacic-zatrazi-dosje-svoga-kuma-seksa-pa-ce-vidjeti-hoce-li-ga-dobiti---471474.html> (pristupljeno 20. studenog 2020.); Jasmin Agić, Kome može naštetiti otvaranje arhiva komunističke Jugoslavije, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kome-moze-nastetiti-otvaranje-arhiva-komunisticke-jugoslavije> (pristupljeno 20. studenog 2020.).

Martin PREVIŠIĆ, PhD

USING SOURCES AGAINST CONTROVERSIES – THE CASE OF GOLI OTOK

Summary

264

History of the socialist Yugoslavia is full of controversial themes that were, because of the specific approach to history research, treated in faulty or tendentious way. The dominant ideology of that time and inability of analysis of different themes in a comprehensive way, put the theme of Goli otok aside for a long time. Since the Tito-Stalin conflict in 1948 represented one of the legitimate foundation of the socialist Yugoslavia, it is understandable that very little attention was dedicated to the other side of the 1948 conflict. Even though this theme was present in the literature during the eighties, after the year 1991 it was not analyzed systematically and the reasons for that should not be sought only in the lack of interest for the themes such as this, but in the unavailability of archival materials because of which the debate concerning this theme was actually impossible. In the past ten years this trend has changed, by opening documentation in different archives in the area of former Yugoslavia, the progression of the theme was enabled. This work will present a whole series of discoveries, experiences and challenges encountered while researching documents, mostly documents of the former secret police about Goli otok and Tito-Stalin conflict. What is the policy of certain archives regarding this documentation, how much the documents are plausible, what they hide, what they reveal, what is their ideological language, what novelties they brought. As an addition, oral history about Goli otok will be presented, which is as a method an indispensable addition to research of archival documentation, but which process (interviewing) is also by itself a mark of time and ideology. All these methodological experiences should contribute to the debate about sober and objective work on controversial themes of our historical space.